

[Om menypanelen saknas, klicka här.](#)

HEMLIG(S)TÄMPELN

Sven Wedén och det hemliga brevet av Hans Lindblad

En skrift om systematiskt missbruk av hemligsstämpeln - från Hjalmarssonaffären till IB.

FÖRORD

Natten den 20-21 augusti 1968 gick sovjetiska trupper in i Tjeckoslovakien. Det kom att döma de tjeckiska och slovakiska folken till ytterligare trettio år av förtryck.

I Sverige kom invasionen att avgöra valet och förhindrade sannolikt att folkpartiledaren Sven Wedén blev statsminister. Den socialdemokratiska regeringen använde hemligstämpeln och falska uppgifter på ett sätt som tillhör det skamligaste i modern svensk historia. Inte förrän de senaste åren har handlingar offentliggjorts som avslöjar sanningen.

Jag arbetade som 23-åring sommaren 1968 hos Sven Wedén. För mig och hela min liberala generation hade händelserna i valrörelsens slutskede 1968 en moralisk laddning som gjorde att de kom att prägla vår bild av socialdemokraterna. Jag tror att den dåvarande socialdemokratiska regeringens lögn förhindrat senare öppningar över "blockgränserna". Så sent som 1994 försvarar socialdemokraternas utrikespolitiska talesman det socialdemokratiska agerandet i 1968 års valrörelse.

En gång var det den gamla högern som försvarade hemligstämpeln. Den fulla sanningen var farlig för folket. Under efterkrigstiden är det socialdemokraterna som hållit i hemligstämpeln. Hans Lindblad ger i den här skriften en grundlig genomgång av hur ett hemligt brev kom att bli en huvudfråga i 1968 års val. Han han pekar också på hur regeringen agerade i Hjalmarssonaffären 1959. Högerledaren Jarl Hjalmarsson anklagades för just det som nu frisläppta dokument visar att den svenska regeringen i hemlighet gjorde. Lindblad drar också parallellerna när det gäller IB, SÄPO och SAPO där regeringen på samma sätt vägrar att lämna ut hemliga handlingar för att skydda sina egna intressen.

"Demokrati kräver öppenhet." (*OLLE WÄSTBERG Ordförande i Bertil Ohlin-Institutets styrelse*)

Natten till den 21 augusti 1968 invaderade Sovjet - tillsammans med enheter från några kommunistiska lakejregimer - Tjeckoslovakien. De ryska stridsvagnarna sattes in för att stoppa liberalisering och demokratisering. "Bresjnev-doktrinen" visades i all sin brutalitet. Enligt den skulle inget land som kommit under Sovjets välde någonsin få slippa loss. Den marxistiska tankegången var ju att - oavsett vad människor tycker - så kommer historien med vetenskaplig och absolut säkerhet att leda till kommunismens seger, alltså kan inget land som blivit kommunistiskt tillåtas bli något annat. Därav följde att i inget av Sovjets lydländer kunde människor tillåtas att själva forma sina åsikter.

I Sverige pågick samtidigt valrörelse - Tage Erlanders sista som statsminister - och den kom till del att präglas av hotet mot och sedan invasionen i Tjeckoslovakien. Det blev en dispyt mellan Erlander och folkpartiledaren Sven Wedén om regeringen borde göra en deklaration till förmån för Tjeckoslovariens självbestämmande eller inte.

Denna dispyt fick ett förlopp som saknar motstycke i andra valrörelser. Det skandalösa låg inte sakfrågan, alltså om ett uttalande skulle göras eller inte, utan i metod och moral, nämligen när regeringen byggde sina attacker mot Wedén på ett hemligstäplat "dokument". Väljarna vilseleddes, eftersom dokumentet ifråga inte på något sätt motsvarade vad Tage Erlander och utrikesminister Torsten Nilsson sökte ge sken av. Det skulle dröja över ett kvartssekel innan Sven Wedén, själv då död sedan 18 år, skulle få upprättelse för det övergrepp han utsatts för.

Redan innan var valrörelsen 1968 bedömd att bli en av de mest dramatiska på länge i svensk politik. Kommunalvalet två år tidigare hade blivit en svår motgång för Tage Erlander och hans parti. De fick då 42,2 procent, det sämsta valresultatet sedan 1934. Påverkad av detta hade Erlander svängt i författningsfrågan och gått med på en enkammarreform. Valet 1968 skulle avse endast en tvåårsperiod, varefter den nya enkammaren skulle ta vid i januari 1971.

Om valresultatet 1968 skulle hamna i samma härad som två år tidigare skulle resultatet bli regeringsskifte, ett slut på den socialdemokratiska dominans som funnits sedan 1932, alltså i 36 år. Under 50-talet hade koalitionen med bondeförbundet och partiets övervikt i den indirekt valda första kammaren möjliggjort maktutövning även när socialdemokratin haft valresultat strax under 45 procent.

Skulle folkpartiet, högern och centerpartiet 1968 få fler mandat än socialdemokrater och kommunister skulle det leda till regeringsskifte. Visst skulle det vara en komplikation att den indirekt valda första kammaren hade socialistisk majoritet. Men eftersom det redan var klart att första kammaren skulle avskaffas två år senare skulle det nog vara politiskt-psykologiskt svårt för socialdemokraterna att använda en eftersläpande majoritet där för att stoppa förslag från en ny regering. Gunnar Hedlunds hänvisning till första kammaren för att avstå från en

icke-socialistisk regering 1957 var inte längre aktuell.

Sven Wedén sågs inför valet allmänt som den trolige statsministern i en ny regering, genom att folkpartiet var det största av de tre partierna. Detta trots att han naturligtvis efter bara ett år som partiledare på intet sätt fanns inarbetad i människors medvetande som företrädaren och mångåriga oppositionsledaren Bertil Ohlin, vilken tillträtt redan 1944.

Tage Erlanders huvudutmanare i det val som skulle kunna leda till regeringsskifte efter 36 års socialdemokratiskt styre hette alltså Sven Wedén. Redan på förhand var det därför väntat att valrörelsen i första hand skulle bli en drabbning mellan dessa två.

KOSYGIN I STOCKHOLM, HOT MOT TJECKOSLOVAKIEN

Månaden innan invasionen besöktes Sverige av den sovjetiske regeringschefen Kosygin. Vid middagstalet för gästen den 12 juli sade Erlander att förbindelserna mellan Sverige och Sovjet "de senaste åren förstärkts på ett sätt som får anses överträffa även högt ställda förväntningar". Dagen efter utfärdades en gemensam svensk-sovjetisk kommuniké. I den sades att de båda regeringarna anser att "stärkande av freden och tryggnad av folkens säkerhet kräver att man uppbygger mellanstatliga förbindelser på basis av avståndstagande från bruk av våld eller hot om våld och att man löser internationella tvistefrågor med enbart fredliga medel". Man uttalade sig vara ense om betydelsen av att "utveckla samarbetet mellan alla europeiska stater på grundval av jämlikhet, icke-inblandning i inre angelägenheter, respekt för den statliga suveräniteten och territoriella integriteten samt på grundval av övriga principer i FN:s stadga".

Två veckor senare, den 26 juli, sade Sven Wedén i ett uttalande att militära demonstrationer och andra påtryckningar från Sovjet och en del av östblocket som den senaste veckan gjorts för att avbryta liberaliseringen i Tjeckoslovakien och åter inskränka pressfriheten finner vi ytterst alarmerande. Att Sovjetunionen åberopar exemplet från Ungern för tolv år sedan då den sovjetiska militärmakten invaderade landet och att man varnar för en liknande utveckling i Tjeckoslovakien framstår för oss som ett vittnesbörd om hur felaktigt man i Moskva bedömer världsoptionens ställning i den tjeckoslovakiska frågan.

Wedén sade att "det skulle stå i god överensstämmelse med den svenska regeringens principiella hållning beträffande uttalanden i betydelsefulla internationella frågor med ideologisk innebörd om statsminister Erlander och hans kolleger ville göra ett liknande uttalande till stöd för det tjeckoslovakiska folkets självbestämmanderätt. En fortsättning på hittillsvarande tystnad från regeringens sida kan leda till missförståndet att den svenska neutralitetspolitikens innebörd förändrats."

STORMELD MOT WEDÉN

Detta uttalande från Wedén möttes av en stormeld av kritik från den

socialdemokratiska ledningen. Tage Erlander sade i Katrineholm den 2 augusti att "Wedén har 'som alltid' talat på fel sätt, på fel tidpunkt och på fel plats".

Den 6 augusti sade Erlander i Jönköping att ministerpresident Kosygin följt det uttalande han gjorde om icke-inblandning i andra staters angelägenheter i den gemensamma svensk-sovjetiska deklARATIONEN i juli.

Enligt Aftonbladet den 7 augusti sade Erlander: "Hur skulle det se ut om vi mitt under händelserna sa något som betydde att vi inte litade på Kosygins ord? Det skulle möjligtvis Goldwater, Wallace och Wedén kunna säga."

Och dagen efter, enligt referat i Handelstidningen: "Man måste häpna över att man i Sverige liksom Goldwater i USA fortsätter kampanjen trots avspänningen som nu inträtt i Tjeckoslovakien." Enligt Svenska Dagbladet sade Erlander: "Den bästa tjänst vi kan göra Tjeckoslovakien är att tåga. Nu verkar det som om Tjeckoslovariens folk kan andas ut."

I Uddevalla sade Erlander (enligt TT den 10 augusti): "Kanske lärde sig herr Wedén något om hur man bör handla i en situation av detta slag och kanske börjar han nu förstå att han var ute på mindre lyckade vägar för några veckor sedan."

Utrikesnämnden sammanträdde den 15 augusti, och då menade statsministern att Sovjet inte brutit mot principen icke-inblandning i andra staters inre angelägenheter. Utrikesminister Torsten Nilsson sade i en intervju i Expressen: "Det blev i alla fall ett gott resultat. Vi var faktiskt oroliga men det gick ju bra."

Den 17 augusti gick Olof Palme till attack mot Wedén på ungdomens bostadsriksdag (!) och sade att "det är bara på den yttersta högerkanten man inte tyckte att vi skulle tåga för det tjeckiska folkets skull". Palme karakteriserade Wedéns agerande som "det klumpigaste politiska inlägg som gjorts".

Att "tåga för det tjeckiska folkets skull" var alltså Palmes bidrag i debatten. Och just detta att tåga var väl i årtionden den svenska regeringens hållning, både mot Hitlers Tyskland och mot Sovjetunionen.

Wedén svarade stats- och utrikesministrarna i en artikel i Expressen den 19 augusti, mindre än två dygn före invasionen: "Är det verkligen Tage Erlanders och Torsten Nilssons åsikt att Sovjet respekterar 'folkens självbestämmanderätt' när det låter väldiga truppstyrkor marschera upp längs landets gränser, när det håller kvar pansartrupper på det främmande landets mark och när det hotar landet för att det har upphävt censuren över press och radio?" "När stora truppmassor

marscherar upp längs ett lands gränser, när truppstyrkor som övat inom ett land inte avtågar enligt planen utan håller sig kvar mot landets vilja, när Warszawamötet skriver hotfulla brev till Prag - är det icke-inblandning? Jag anser motsatsen - och det kommer jag att fortsätta att säga."

INVASION OCH ETT HEMLIGT BREV

Natten till den 21 augusti skedde invasionen. I den svenska debatten skedde en kraftig upptrappning när utrikesminister Torsten Nilsson den 5 september höll en TV-sänd presskonferens där han gick till frontalangrepp mot Wedén och som bevis för hur fel denne hade åberopade "en ytterst hemlig rapport". Utrikesministern förklarade att detta dokument visade att tjeckerna inte önskat ett svenskt uttalande, men eftersom dokumentet var så oerhört hemligt kunde allmänheten inte få del av dess innehåll.

Aldrig förr eller senare har ett enda dokument på liknande sätt kommit att spela en huvudroll i en svensk valrörelse. Dokumentet fördes in i debatten av regeringschefen och hans utrikesminister i syfte att inför väljarna utmåla oppositionsledaren som äventyrspolitiker och utrikespolitiskt oansvarig.

Paradoxen ligger i att det dokument som framställdes så avgörande samtidigt genom hemligstämpel undandrogs väljarnas bedömning i sak.

Det hela var så uppskruvat och dramatiserat att många väljare lätt kunde få intrycket att regeringen med stöd av mycket handfasta men hemligstämplade argument från andra länder nu ingripit mot Wedén, vars förslag tydligen varit så allvarliga att de mer eller mindre hotat världsfreden.

Erlander lyckades. Den uppjagade stämningen bidrog till hans största valframgång, en stark uppgång i förhållande till det för partiet svåra bakslaget i kommunalvalen två år tidigare. Socialdemokraterna fick 50,1 procent. Det var uppenbart för alla att valutslaget 1968 påverkats av människors ångest inför vad som drabbade Tjeckoslovakien. Det var mest tydligt på så sätt att kommunisterna, alltså företrädarna för den ideologi som låg bakom invasionen i Tjeckoslovakien, mer än halverades från kommunalvalet 1966, från 6,4 till 3,0 procent. Men medan kommunisterna tappade 3,4 procent vann socialdemokraterna jämfört med 1966 hela 7,9 procent. I förhållande till riksdagsvalet 1964 var socialdemokraternas framgång 2,8 procent.

Folkpartiet förlorade jämfört med två år tidigare 2,4 procent och fick 14,3 procent. Högern gick ned 1,8 procent till 12,9, medan centerpartiet blev största oppositionsparti genom att öka 2,0 procent till 15,7. Det kan noteras att centerledaren Gunnar Hedlund inte någon gång under valrörelsen uttalade sig om regeringschefens metod att använda ett hemligstämpelat brev som huvudvapen mot oppositionsledaren.

Man fick gå tillbaka till krigsåret 1942 för att finna ett bättre valresultat för socialdemokratin, 50,3 procent. Valet innan, 1940, när svenska folket var uppskakad efter den tyska ockupationen av Norge och Danmark, fick partiet sitt högsta röstetal någonsin, 53,8 procent. Dessa valutslag sågs nog av många mer som ett förtroende för Per Albin Hansson personligen än för partiet. På liknande sätt kom man nog på sina håll att betrakta resultatet 1968 som en personlig seger för Tage Erlander.

Sven Wedén klagade aldrig offentligt över att ett hemligt brev använts som vapen mot honom, däremot sade han att dokumentet saknade egentlig relevans i ärendet. Han hade i efterhand lätt kunnat ordna en upprättelse genom att via någon vän få dokumentet offentliggjort och därmed visa allmänheten hur ringa värde som låg i det dokument som åberopats mot honom. Men att göra så stämde inte med hans närmast brittiska gentlemannaideal.

Eftersom inget annat jag upplevt i svensk politik under över 40 år tett sig så feigt och moraliskt motbjudande som Erlander-Nilssons sätt att vilseleda väljarna med ett hemligt men skäligen ovidkommande brev sökte jag då och då under 70-, 80- och 90-talen göra något för att sanningen om det famösa brevet till slut skulle få komma fram.

I anslutning till Wedéns 60-årsdag i juli 1973 skrev jag i Gefle Dagblad att dokumentet, som annars skulle vara sekretessbelagt till år 2018, borde publiceras. "Ett rykte gjorde gällande att papperet i verkligheten bara var ett harmlöst återuppreparande av en trivial andrahandsuppgift."

Sven Wedén, som jag ju nära samarbetade med i försvarsfrågor, tackade för födelsedagsuppvakningen. Han skickade mig den 11 augusti ett fem sidor långt handskrivet brev, som främst handlade om försvar men som också tog upp det "hemliga brevet". Han skrev bl a: "Jag sade redan under valrörelsen att det rörde sig om en depesch från en svensk representant utomlands. Den senare hade erfarit att en person hade sagt till en annan person som sagt det till en tredje person. Så mycket sade jag i valrörelsen. Den siste hade i sin tur vidarebefordrat sin tolkning av vad 1 hade sagt till 2, som alltså sagt till 3."

Nr 3 hade alltså talat med en svensk diplomat. Men inte ens till mig, som han ändå kände så nära, namngav Wedén denna svensk, Agda Rössel. Det var väl ett utslag av hans samhällsyn, man ska följa svensk lag. Eftersom dokumentet fortfarande var hemligstämplat borde han inte heller som pensionär röja namn och specifika detaljer i förtroende till en politisk vän.

Men nog fanns det en viss bister ironi när han samtidigt noterade att regeringen när det begav sig inte varit lika noga med det hemliga: "Papperet var för övrigt inte så värst hemligt eftersom det distribuerades till ett stort antal personer i Sverige samtidigt med och t

o m innan jag fick det med expressbrev från Torsten Nilsson."

Han fortsatte: "Det var i själva verket Bertil Ohlin som kom med uppslaget till mitt uttalande, och jag accepterade det på stubinen och är naturligtvis ensam ansvarig för att det gjordes. Bertil tänker nog ta upp saken i en kommande del av sina memoarer och även jag skriver väl så småningom en vers."

Så blev det inte. Sven själv var sjuklig och avled mindre än tre år senare, den 31 mars 1976. I anslutning till att det 1978 gått tio år sedan den skandalösa brevhistorien skrev jag om ämnet i några tidningar. Bertil Ohlin tackade i ett brev i slutet av augusti varmt för "den fina artikeln om Sven Wedén och Erlander 1968". Han skrev att han funderat på en egen artikel om "Torsten Nilssons bluff" med anledning av 10-årsjubileet. "Nu har Du ju kanske gjort en sådan artikel mindre intressant, men det är troligt att jag skriver den i alla fall. Jag skall ju ha några sidor om saken i tredje delen av memoarerna som jag hoppas äntligen ska komma nästa år."

Inte heller Ohlin kom att skriva något. Den tredje memoardelen blev bara skisser innan han avled i mars året därpå. Sven Gustafson i Göteborg har berättat för mig att det var svårt för Ohlin och andra att få tag i Sven Wedén för att föra fram förslaget om ett uttalande, eftersom han med sin bohemiska stil semestrade i bil utan att ange telefonnummer där man kunde nå honom.

NEJ FRÅN KARIN SÖDER

Som riksdagsman skrev jag till UD och anhöll om att få ta del av brevet. Min hemställan avslog i en handling undertecknad av utrikesminister Karin Söder. Mer privat till mig verkade hon mest generad. Hon antydde att det som stod i brevet som använts mot Wedén inte var så märkvärdigt men att brevet totalt sett inte var sådant att det borde offentliggöras. Som riksdagsledamot har jag fått mängder av hemligstämplade ambassadrappporter, eftersom allt ambassaderna producerar tydligt förses med rödstämpel, t o m om rapporten bara redovisar vad som offentligt sagts i ett lands parlament. Jag lutar ibland åt teorin att huvudsyftet med hemligstämplandet kanske är att söka dölja för omvärlden, men ännu mer för svenska skattebetalare, hur låg kvalitet det kan finnas i mycket av det som produceras i och för UD. (När offentliggörandet kom, 15 år senare, löstes det så att bara den mening som användes som underlag i kampanjen mot Wedén släpptes. Vilken goja som kan finnas i resten av brevet lämnas då därhän.)

NILSSONS OCH ERLANDERS MEMOARER

Om inte Wedén skrev något så kunde ju teoretiskt de övriga huvudaktörerna bidra till att skingra dimmorna kring det hemliga brevet. Både Tage Erlander och Torsten Nilsson skrev ju memoarer. Med tanke på den avgörande roll som det hemliga brevet hade i deras agitation mot Wedén är det därför anmärkningsvärt att båda i sina memoarer helt förtiger affären med brevet. De visste att metoden att på detta sätt nyttja ett hemligt och till sitt innehåll minst sagt tveksamt

brev var ifrågasatt på många håll. Hade de två verkligen tyckt att de agerat helt rätt skulle de rimligen inte förtiga saken utan i stället söka visa att deras agerande mot Wedén var ägnat som moraliskt föredöme för sättet att informera allmänheten, för rent spel politiker emellan och för skötseln av landets utrikespolitik. Utspelet och sättet att politiskt använda brevet var när det begav sig ingen liten sak för Torsten Nilsson. Hans TV-sända presskonferens där han meddelade brevets existens var det särklassigt mest dramatiska och spektakulära Torsten Nilsson bjöd svenska väljare under sina nio år som utrikesminister. Hans liv var fyllt av politiska kampanjer, men brevaffären mot Wedén var sista gången Torsten Nilsson satte in all sin kraft och prestige i syfte att tillfoga en politisk motståndare mesta möjliga skada. Ingen kan betvivla att det hela var en stor och viktig tilldragelse för Torsten Nilsson. Med tanke på hur uppmärksammas aktionen blev, vore det inte minst av intresse om han redogjort för om han själv var initiativtagare till att använda brevet eller om den drivande var Erlander eller någon ytterligare person.

Men i Torsten Nilssons memoarer nämns inte brevet, vilket tyder på att han i efterhand inte var särskilt stolt över sättet att nyttja det. Han återger detaljerat för läsarna hur kraftfullt han uttalade sympati för tjeckoslovakerna när invasionen ägt rum, men ingenting om hur han attackerade Wedén för att denne uttryckte samma sympati före invasionen.

Erlander är i sina memoarer långt mer utförlig än Torsten Nilsson om valrörelsen 1968. Men inte heller Erlander nämner det brev som blev så centralt i kampanjen mot huvudmotståndaren i Erlanders sista valrörelse. Erlander säger: "Vad som var lite egendomligt var att folkpartiledaren Sven Wedén, som i övrigt var en mycket klok man, trodde att det skulle vara lämpligt att ta tjeckoslovakienkrisen som utgångspunkt för angrepp på socialdemokratin. Tanken var att vi med vår samverkan med kommunisterna inte skulle vara att lita till, om det skulle bli ett kritiskt läge i Sverige. Det var en nästan katastrofal felbedömning, för om det var någonting som tjeckkrisen framkallade hos svenska folket så var det en uppslutning kring den politik som socialdemokratin hade format: att hålla sig utanför och vara neutral och inte kasta sig ut i några äventyrligheter."

Erlander utgår alltså från att Wedéns förslag om ett svenskt sympatiuttalande inte kunde vara ärligt. Den förmodan som ligger närmast till hands är att Erlander själv hela tiden såg tjeckoslovakienfrågan mest ur inrikespolitisk agitationssynpunkt, och därför utgick från att andra politiker gjorde på samma sätt. I sak krävde ju Wedén inget konstigt, egentligen bara ett upprepande av vad Tage Erlander - då tillsammans med den ryske regeringschefen - strax innan uttalat om avståndstagande från våld eller hot om våld stater emellan. Hade Erlander gjort ett sådant uttalande skulle vare sig världsopinion eller svenska folket ha några invändningar, och Wedén skulle bara ha haft att tacka för att uttalandet gjorts. Och hur skulle ryssarna kunna

reagera surt på ord som deras egen regeringschef ställt sig bakom i Stockholm två veckor tidigare?

Erlander förstod nog heller aldrig vilken central roll just Tjeckoslovakiens öde spelat för Sven Wedén, att knappast något hade påverkat den unge Wedén så djupt som demokratiernas svek i München 1938 när Tjeckoslovakien utlämnades till Hitler. Den som kände Sven Wedén det allra minsta borde förstå att det förnyade hotet mot detta folk väckte starka känslor i hans inre, där demokrati och frihet var så centrala begrepp.

INTERPELLATIONEN 1994

När jag lämnat riksdagen och i boken "Jag var för snäll" (1994) beskrev mina politiska upplevelser var det självklart att ta med ett kapitel om Sven Wedén, vars mänsklighet, liberala övertygelse och personliga integritet gjort så starkt intryck på mig. Jag kallade kapitlet "Wedén och det hemliga brevet". Jag hade ännu inte fått se brevet men skrev att "muntligt har jag hört uppgiften att det var skrivet av ambassadör Agda Rössel i Belgrad".

Min efterträdare i riksdagen, Lennart Rohdin, blev tydligen djupt gripen av den moraliska dimensionen i vad som hände i valrörelsen 1968. Han kom till samma slutsats som jag, att det hemliga brevet måste lämnas ut för att ge rättvisa och upprättelse åt Sven Wedén.

I april 1994 riktade Rohdin därför en interpellation till statsminister Carl Bildt med frågan om regeringen var beredd att häva hemligstämpeln för det anförda "hemliga brevet". Interpellationen hade några uppgifter ur min bok, men därtill fogade Rohdin att det inte längre kunde finnas några som helst utrikespolitiska skäl mot att offentliggöra brevet:

"Från utrikesdepartementet har man med hänvisning till att brevet rör främmande makter förklarat att det kan hemlighållas i 50 år. Sovjetunionen och Warszawa-pakten har upplösts och existerar inte längre. Detsamma gäller det forna DDR, som var mest pådrivande inom Warszawa-pakten för ett militärt ingripande mot Tjeckoslovakien. De kommunistiska diktaturerna i Polen, Ungern och Bulgarien, de övriga invasionsdeltagarstaterna, har också fallit. Likaså har det kommunistiska systemet i Tjeckoslovakien fallit. Landet har dessutom delats i två nya statsbildningar. Någon hänsyn till de inblandade främmande makterna finns ej att ta, då de inte längre existerar.

Enligt uppgift skulle brevet vara skrivet av den svenska ambassaden i Jugoslavien och bygga på uppgifter från jugoslaviska diplomater. Såväl den kommunistiska diktaturen i Jugoslavien som staten Jugoslavien har likaså upplösts. Inte heller här finns således längre någon källa att ta hänsyn till."

CARL BILDT: BREVET INTE LÄNGRE HEMLIGT

Rohdin fick svar från statsminister Bildt i riksdagen den 2 juni 1994. äntligen kunde Sven Wedén få en offentlig upprättelse. Bildts svar löd i sin helhet:

"Herr talman! Lennart Rohdin har frågat mig om regeringen är beredd att häva hemligstämpeln på en handling som spelade en framträdande roll i 1968 års valrörelse. Det gäller en UD-rapport i augusti det året, som - enligt vad den dåvarande regeringen uppgav - skulle innehålla bevis för det olämpliga i ett förslag som folkpartiledaren Sven Wedén framfört den 26 juli samma år, nämligen att Sveriges regering skulle göra ett uttalande till förmån för Tjeckoslovakiens självbestämmanderätt. Svaret på Lennart Rohdins fråga är ja. Utrikesministern har beslutat att sekretess ej skall gälla för uppgifter i rapporten i fråga, som är en skrivelse från ambassadör Rössel i Belgrad den 17 augusti 1968. Jag skall strax återge det relevanta avsnittet i skrivelsen. Men låt mig först påminna om bakgrunden. Sovjetunionens regeringschef Alexei Kosygin besökte Sverige den 10-13 juli 1968. I den kommuniké som han och statsminister Erlander undertecknade den 13 juli förklarade de sig eniga om att det europeiska samarbetet borde utvecklas på grundval av 'jämlighet, icke-inblandning i inre angelägenheter, respekt för den statliga suveräniteten och territoriella integriteten' hos Europas stater. Kort efteråt ökade emellertid Sovjetunionen sina ansträngningar att med militära styrkedemonstrationer förmå ledningen för Tjeckoslovakiens kommunistparti att skärpa presscensuren och på andra sätt återställa det maktmonopol för partiet som rått innan reformpolitiken inleddes i början av året. Dessa militära påtryckningar stod i uppenbar strid med vad Kosygin utfäst sig till vid mötet i Sverige. I en kommentar den 26 juli sade Sven Wedén: 'Det skulle stå i god överensstämmelse med den svenska regeringens principiella hållning beträffande uttalanden i betydelsefulla internationella frågor med ideologisk innebörd, om statsminister Tage Erlander och hans kolleger ville göra ett uttalande till stöd för det tjeckoslovakiska folkets självbestämmanderätt. En fortsättning på hittillsvarande tystnad från regeringens sida kan leda till missförståndet att den svenska neutralitetspolitikens innebörd förändrats.' Sven Wedéns förslag möttes av stark kritik från den dåvarande regeringen. Olika skäl anfördes för att ett uttalande skulle vara olämpligt. Samtidigt var det sedan några år tillbaka en huvudlinje i svensk utrikespolitisk doktrin, att ett neutralt land med Sveriges ställning hade en särskild förpliktelse att med kraft stå upp till försvar för folkrättens regler, när mindre stater utsattes för rättsstridiga påtryckningar från supermakternas sida.

Denna huvudlinje lämnades alltså obeaktad under de veckor då ledningen i Kreml övervägde fördelar och kostnader med en ockupation av Tjeckoslovakien. Efter invasionen den 21 augusti föranledde detta nya frågor om skälen till regeringens tidigare tystnad.

Utrikesminister Torsten Nilsson meddelade då vid en TV-sänd presskonferens den 5 september att han tillställt Sven Wedén en kopia av en 'ytterst hemlig rapport' som innehöll 'de direkta bevisen på att det skulle ha försvårat situationen för den tjeckoslovakiska ledningen om vi gjort några uttalanden'.

Utrikesministern hemställde att Sven Wedén i egenskap av ansvarig politiker skulle träda fram offentligen och tala om för svenska folket om han även i fortsättningen vidhöll den kritik mot regeringen som han hittills tillåtit sig.

Sven Wedén svarade senare samma dag att rapporten enligt hans mening inte innehöll någonting av betydelse för den aktuella frågan. Eftersom den var hemlig var han emellertid förhindrad att redogöra för skälen till sin bedömning. Statsminister Erlander riktade kraftiga angrepp mot Sven Wedén för den 'omdömeslöshet' som han påstods ha visat genom förslaget om ett svenskt uttalande och för hans 'förvillelse' att inte dra sig ur debatten ens när regeringen gett honom chansen genom att tillstålla honom 'en diplomatisk handling som klart stöder regeringens bedömning'. Enligt Erlander hade det inträffade gjort det nödvändigt att 'ta en debatt med folkpartiledaren över grundvalarna för vår utrikespolitik' på samma sätt som med Jarl Hjalmarson 1959. Frågan var ett av huvudämnena under valrörelsens enda duell mellan Erlander och Wedén, en TV-sänd debatt i Stockholm konserthus den 9 september 1968.

Så långt bakgrunden.

Ambassadör Rössels depeesch till utrikesministern den 17 augusti återger uppgifter som hon inhämtat vid samtal med två ledande företrädare för det jugoslaviska utrikesdepartementet. Uppgifterna avsåg vad president Tito fått höra av tjeckiske partisekreteraren Dubcek vid sitt besök i Prag 9-11 augusti. Redogörelsen fyller sju sidor. Det avsnitt som kom att spela en sådan roll i den svenska debatten omfattar dock bara en enda mening. Det lyder: 'Tjeckerna hade, i lika hög grad som de uppskattat det jugoslaviska och rumänska i olika former och sammanhang omfattade stödet, varit tacksamma över att västvärlden avstått från uttalanden, som kunde gett om än aldrig så litet och klen motiverat berättigande för ingripanden av allvarligaste slag.'

Om värdet i denna uppgift för att belägga tjeckernas inställning till svenska stöduttalanden kan man genast göra ett par konstateranden.

Det första är att uppgiften om tjeckernas påstådda betänkligheter mot stöduttalanden visar sig gälla uttalanden från 'västvärlden'. Ingen svensk officiell företrädare skulle år 1968 ha kommit på tanken att räkna det neutrala Sverige, mitt i den heta Vietnamdebatten, till 'västvärlden' i ett utrikes- eller säkerhetspolitiskt sammanhang.

Ett andra konstaterande är att om tjeckerna till äventyrs skulle ha haft

några betänkligheter mot stöduttalanden från neutrala stater som Sverige eller Österrike, så skulle de ha framfört dem direkt till oss, inte till jugoslaverna. Det finns emellertid inga spår av några sådana meningsyttringar från tjeckisk sida, vare sig i rapporteringen från vår ambassad i Prag eller i uppteckningar av vad tjeckiska diplomater i Stockholm sade till UD.

Det finns för närvarande inte heller något spår av att man från svensk sida själv frågat tjeckerna om deras eventuella synpunkter på stöduttalanden från svensk sida.

Sammanfattningsvis kan man alltså slå fast, att den åberopade uppgiften i ambassadör Rössels rapport saknar varje värde för det syfte i vilket den utnyttjades. När den dåvarande regeringen påstod att den hemligstämplade rapporten innehöll 'direkta bevis' på det olämpliga i ett svenskt uttalande till stöd för Tjeckoslovaikiens självbestämmanderätt, gav den en felaktig bild av vad rapporten faktiskt innehöll.

Angreppet på Sven Wedén i 1968 års valrörelse är enastående i modern svensk politik. Det har aldrig förekommit att en svensk regering sökt skada oppositionsledaren genom en ohållbar tolkning av ett dokument som gjorts oåtkomligt för kritisk granskning genom hemligstämpling."

EN TACKSAM LENNART ROHDIN

Lennart Rohdin var mycket nöjd med statsministerns svar. Det innebär en fullständig upprättelse av Sven Wedén, menade han. "Vi är naturligtvis många som djupt beklagar att det skulle ta nästan 26 år innan denna upprättelse kunde ske och att den inte skulle komma förrän 18 år efter Sven Wedéns alltför tidiga bortgång." "Han fick heller inte uppleva att svensk socialdemokratis maktmonopol bröts efter 40 år, några månader efter hans bortgång. Ett maktmonopol som i hög grad förklarar det exempellösa personangrepp som riktades mot Sven Wedén i valrörelsen 1968 med hjälp av de maktinstrument som regeringsmaktens innehavare disponerar."

"Sven Wedén var en glödande frihetskämpe. Sven Wedén var ingen opportunist, som slets med av tillfälliga opinionsstormar."

Jag var, sade Lennart Rohdin, själv som ung liberal vid den tiden djupt engagerad i Vietnam-rörelsen. Vi var många likasinnade som beklagade att Sven Wedén inte rycktes med i vårt engagemang. Men jag försäkrar, att vi var flera som kände en djup respekt för Svens Wedéns orubbliga principiella övertygelse. Utvecklingen i Indokina efter krigets slut visade ju också att det fanns anledning till en analys som inte bara gick i svart och vitt.

"Det sätt på vilket den socialdemokratiska regeringen och partiledningen missbrukade regeringsmaktens instrument i en för dem

besvärlig debattsituation visar på riskerna med alltför långt maktinnehav." Det skamliga utlämnandet av Tjeckoslovakien till Hitler i samband med Münchenavtalet 1938 blev kanske den händelse som starkast berörde den unge Sven Wedén, framhöll Rohdin. I efterhand har det visat sig att München för Hitler framstod som beviset för demokratiernas svaghet inför hotet om hänsynslöst våld. "Som ingen annan europeisk statsman har den tjeckiske presidenten Vaclav Havel, som var ett av de offer för invasionen 1968 som aldrig kunde tystas, påtalat att demokratierna inte får glömma innebörden av München 1938. Vid invigningen av Holocaust-museet i Washington 1993 frågade Vaclav Havel hur Förintelsen kunde ske. Svaret blev: "Demokratins misslyckande. Det var eftergifternas politik - det som i mitt land brukar kallas Münchenandan."

Sven Weden glömde aldrig innebörden av München 1938. Låt aldrig oss andra glömma, slutade Lennart Rohdin.

I sitt nästa inlägg passade Bildt på att återge ett personligt minne från 1968. "Jag stod i Prag i människomassan när Tito kom. Han hyllades inte för att han var tyst utan därför att han sade vad han tyckte, även om Tjeckoslovariens rätt till frihet, självbestämmande och makt över sitt eget öde. Han hyllades för detta av Tjeckiens och Slovariens folk och av världen i övrigt."

"Den svenska regeringen hade gjort en utrikespolitisk felbedömning. Efter premiärminister Kosygin's besök i Sverige i juli hade man börjat uttala sig på ett sätt som nästan innebar att man gick i god för den sovjetiska ledningens goda intentioner gentemot reformprocessen i Tjeckoslovakien. Detta var desto mer anmärkningsvärt, eftersom premiärminister Kosygin flög direkt från mötet med statsminister Erlander till det extrainkallade möte med Warszawapakten i Warszawa som resulterade i det famösa Warszawabrevet. Det var ett brev med krav på ideologisk underkastelse som ledde direkt fram till den Brezjnevdoktrin som kom att motivera invasionen.

När denna felbedömning uppenbarade sig mitt i valrörelsen då stridsvagnarna rullade in - natten mellan den 20 och 21 augusti - är det klart att regeringen även inrikespolitiskt befann sig i ett prekärt läge. Det var då man gjorde det som inte får göras. Med utnyttjade av den hemliga rapporten försökte man bli av med Sven Wedén - en trovärdig politiker och seriös utrikespolitiker som dessutom just då hade fått rätt i den mest centrala utrikespolitiska frågan. Jag tror att man lyckades. Man hade nämligen etablerat ett slags utrikespolitisk och säkerhetspolitisk monopolställning genom frånvaron av debatt tidigare."

Ytterligare en ledamot deltog i interpellationsdebatten, moderaten Ivar Virgin som drog paralleller med den s k Hjalmarsonaffären 1959.
PRESSEN OM "UPPRÄTTELSEN"

I TT:s referat, andra nyhetsartiklar och rader av ledarkommentarer till interpellationsdebatten var huvudbudskapet ett och detsamma, att Sven Wedéns heder blivit återupprättad. Den socialdemokratiska tidningen Folket i Wedéns hemstad Eskilstuna hade som helsidesrubrik "Upprättad efter 26 år". Dagens Nyheter hade rubriken "Fp-ledare fick upprättelse efter 26 år".

DN skrev på ledarplats: "Kampanjen mot Sven Wedén var orättfärdig. Regeringen styrde in valdebatten på sitt önsketema med hjälp av en uppenbart tvivelaktig tolkning av ett dokument som allmänheten inte fick del av. Händelsen är, som Carl Bildt säger, enastående i modern svensk politik."

Svenska Dagbladet menade att vad "som nu åter avslöjats är ett hänsynslöst missbruk av regeringsmakt, hemligstämpel och historiskt betingad utrikespolitisk trovärdighet."

I hemstaden skrev Eskilstuna-Kuriren i sin ledare: "Det var en historisk dag i riksdagen i går. Till sist, efter ett drygt kvartssekel, fick Sven Wedén återupprättelse efter det lågsinta överfall han utsatts för av regeringen Erlander"... "Sven Wedéns heder är återupprättad. 'Landsfadern' Tage Erlander har efter ett drygt kvartssekel avslöjats som politisk rufflare."

Åke Wredén i Nerikes Allehanda menade att Tage Erlander, Olof Palme och Torsten Nilsson uppträdde ohederligt men hade partipolitisk framgång med detta: "Ingen nu aktiv politiker har någon del i det här. Men en sådan manöver som Erlander och Nilsson gjorde 1968 var möjlig bara på ett politiskt klimat där socialdemokraterna hade ett maktmonopol och varje diskussion om neutralitets- och säkerhetspolitik var utomordentligt riskabel. Det är flera år sedan en mer öppen diskussion blev möjlig. Idag är sådana metoder som Torsten Nilsson tog till 1968 omöjliga, oavsett vem som för tillfället innehar regeringsmakten."

Falu-Kuriren skrev: "Efter 26 år har Sven Wedén erhållit upprättelse. Tyvärr postumt."

Upsala Nya Tidning skrev: "Det är ytterst tillfredsställande att Sven Wedén fått sin heder återupprättad. Det är bittert att det kunde ske först efter hans död." "Sven Wedéns heder är återupprättad. Detsamma kan förvisso inte sägas om dem som smutskastade honom."

Jag har inte hittat någon socialdemokratisk tidning som kommenterade interpellationsdebatten. Om någon röst från den sidan skulle ha sagt något erkännande ord om Wedén skulle det ha visat att det finns utrymme för generositet, låt vara postumt. Men frånvaron av socialdemokratiska kommentarer är mest talande på ett annat sätt. Ingen enda tidning ansåg sig vilja eller kunna skriva ett enda ord till försvar av Tage Erlanders och Torsten Nilssons agerande 1968. Ett

rimligt antagande är väl att om någon skribent menat att det i grunden var rätt att använda det hemliga brevet på det sätt som herrarna gjorde så skulle vederbörande ha fört fram det. Kanske mer än något annat parti utmärks socialdemokratin av att i de flesta sammanhang försvara de egna, också bakåt i historien.

PIERRE SCHORI GRIPER IN

Det blev bara en röst till försvar för Erlanders och Nilssons agerande. Ingen socialdemokrat deltog heller i riksdagsdebatten, men dagen efter intervjuades partiets dåvarande utrikespolitiska talesman Pierre Schori av TT. "Han säger på TT:s fråga att han inte kan finna att s-regeringen gjorde sig skyldig till något fel i samband med angreppen på folkpartiledaren Sven Wedén sommaren 1968."

"Jag tycker att Carl Bildts forskarinsatser i UD:s hemliga arkiv har låg trovärdighet, säger Pierre Schori. Han drar fram detta nu inför valet. Varför valde han inte i stället att ta upp frågan i samband med överläggningar om säkerhetspolitiken?"

Schori hänvisar till att s-ledaren Ingvar Carlsson gång på gång under den gångna vintern har begärt sådana överläggningar med regeringen. Men det har varit förgäves. Neutralitetskommissionen har dessutom med lupp gått igenom allt material från denna tid, fortsätter Schori. Rapporten från Agda Rössel kan läsas på olika sätt. Jag har betydligt större förtroende för Tage Erlander och Torsten Nilsson än för Carl Bildt i denna fråga.

Schori håller heller inte med Bildt om att Sverige inte i detta sammanhang kan anses ha tillhört 'västvärlden'. I Rössels rapport står nämligen att tjeckerna var tacksamma för 'att västvärlden avstått från uttalanden'.

Ingen svensk officiell företrädare skulle år 1968 ha kommit på tanken att räkna det neutrala Sverige - mitt under Vietnamdebatten - till "västvärlden" i ett utrikes- och säkerhetspolitiskt sammanhang, sade Bildt i torsdagens riksdagsdebatt.

Pierre Schori underkänner denna tolkning. Passusen kan i varje fall inte tolkas på detta entydiga sätt. Den ger utrymme för andra slutsatser.

Den kommission som Schori hänvisar till är Neutralitetspolitikkommissionen, som i höstas redovisade en granskning av perioden 1949-1969. Underrubriken var Om kriget kommit."

Genom uttalandet att s-regeringen inte gjorde sig "skyldig till något fel i samband med angreppen på folkpartiledaren" solidariserar sig Schori helt och fullt med Tage Erlanders och Torsten Nilssons metod att stämpla Sven Wedén som utrikespolitiskt oansvarig för att han inte lät sig tystas av regeringens hänvisning till det hemliga brevet. Man kan

ifrågasätta om Erlander och Nilsson själva var lika stolta som Schori över vad som passerat. Det är ju talande att ingen av dem i sina memoarer med ett enda ord antyder det hemliga brevet som var så centralt för dem i aktionen att söka politiskt krossa och misskreditera Sven Wedén 1968.

Samtidigt som Schori alltså helt sluter upp bakom metoden att använda ett hemligt brev i attackerna mot Wedén bestrider han Bildts uppfattning att ingen svensk officiell företrädare 1968 - mitt under vietnamdebatten - skulle ha räknat det neutrala Sverige till "västvärlden" i ett utrikes- och säkerhetspolitiskt sammanhang. Schori underkänner Bildts tolkning. Passusen i brevet kan inte ses så detta entydiga sätt, den ger "utrymme för andra slutsatser". Det här betyder att när Pierre Schori vill dra ut till försvar för den socialdemokratiska hetskampanjen mot Wedén 1968 hjälper han till att själv moraliskt torpedera den, eftersom han erkänner att Erlanders avgörande dokument var en handling som inte ens Schori ser en klar tolkning av. Med Schoris uppfattning, att den avgörande meningen i brevet gav utrymme för olika tolkningar, borde användandet av ett hemligt brev te sig om möjligt ännu mer absurt. Utan att berätta för väljarna vad brevet verkligen innehöll sade Erlander och Torsten Nilsson att det visade att Sven Wedén var en oansvarig äventyrspolitiker. Var nyckelmeningen, som Schori hävdar, möjlig att tolka på olika sätt fanns det väl bara ett demokratiskt sätt att hantera frågan, om brevet överhuvud skulle användas som ett led i valrörelsen, och det vore att redovisa meningen för allmänheten och låta varje väljare själv få göra sin tolkning av den.

Schori kritiserar att Bildt redovisat sin uppfattning i riksdagen. Men det var ju inte Bildt som initierade att frågan togs upp där, han hade bara att enligt riksdagsordningens bestämmelser besvara den interpellation som Lennart Rohdin framställt. Schoris nedlåtande syn på riksdagen som forum för principiella redovisningar är förmodligen en återspeglning av mentala mekanismer hos politiker som rekryterats tjänstemannavägen.

Schoris hänvisning till neutralitetspolitikkommisionen är poänglös, eftersom denna på intet sätt redovisat något rörande det hemliga brevet i 1968 års valrörelse.

Schoris tanke att Bildt borde ha tagit upp frågan om brevet från 1968 i säkerhetspolitiska överläggningar mellan partiledarna ter sig rejält originell. 1994 hade Sovjet fallit samman, Warszawa-pakten var upplöst, Tyskland återförenat, Polen och våra baltiska grannar fria, Finland hade sluppit ur VSB-pakten och diskussionen runt om i Europa gällde den framtida nya säkerhetsordningen. Skulle Sveriges statsminister i det läget föreslå att de svenska partierna inriktade sin säkerhetspolitiska diskussion på att ventilera vilket svenskt agerande som med hänsyn till Bresjnevdoktrinen hade varit bäst sommaren 1968? Det fanns ända sedan 1968 ett starkt behov av att reda ut vad som skedde kring det hemliga brevet, men det var knappast en fråga

om hur man skulle inrikta svensk säkerhetspolitik för 90-talet.

Schori vidhåller alltså att Wedén hade fel och att Erlander och Torsten Nilsson handlade helt rätt mot honom. Jag har muntligt hört andra socialdemokrater, däribland en som kom nära Olof Palme i statsrådsberedningen, uttala viss självkritik över den metod som användes mot Wedén, särskilt som kampanjen kom att drabba en människa med starka hedersbegrepp, ärlighet och öppet sinnelag.

Nog syns det mellan raderna att Pierre Schori inte känner så, tvärtom verkar han djupt irriterad över att Sven Hedéns heder återupprättades. Ingen utomstående kan veta vilka motiv Schori har för bestående negativa känslor mot Wedén, som naturligtvis i uppträdande och viktiga grundvärden står långt från den socialdemokratiska utrikespolitiken i Undéns och dennes efterföljares anda. Wedén var en av ytterst få svenska politiker som frejdigt begick det största av alla efterkrigstida majestätsbrott i Sverige, att högaktningfullt ge sjutton i den ofta proklamerade socialdemokratiska hegemonin i svensk utrikespolitik.

Wedén var lidelsefullt intresserad av internationella frågor och var aldrig rädd att stå för vad han efter studier och mycket tänkande kommit fram till. Utrikespolitik var för Wedén också moral, där demokrati var en grundläggande tanke i allt agerande. Det var nog knappast från svenska politiker Wedén hade hämtat förebilder på detta område. Som jag ska visa hade han tagit desto större intryck av konflikten mellan Eden och Chamberlain rörande den politik som sedan ledde till München.

Aldrig vid något tillfälle skulle Sven Wedén komma på tanken att säga något positivt om en diktator - fascist, nazist eller kommunist. Schoris bevingade ord om Fidel Castro illustrerar uttryck som aldrig skulle kunna komma över Wedéns läppar.

Schori framhåller ofta Palme. Men även om Palme och Wedén hade olika syn på hur man bör förhålla sig till diktaturer, förstod Palme vad som drev och formade Wedén. Vid Wedéns bortgång 1973 uttalade Palme att denne "var på sätt och vis en klassisk parlamentariker av anglosachsisk typ. Som sådan gav han färg och stimulans åt vårt parlamentariska liv".

HUR SÅG WEDÉN SJÄLV PÅ DET "HEMLIGA BREVET"?

Det ligger onekligen ironi i hur Carl Bildt och Pierre Schori i diskussionen om Sven Wedén hamnat ifråga om synen på svensk utrikespolitik kring 1968. Bildt säger att "ingen svensk officiell företrädare skulle år 1968 ha kommit på tanken att räkna det neutrala Sverige, mitt i den heta Vietnamdebatten, till 'västvärlden' i ett utrikes- eller säkerhetspolitiskt sammanhang". I sitt försvar för Erlanders och Nilssons sätt att använda brevet i valrörelsen hävdar Schori motsatsen, alltså att man mycket väl kunde räkna Sverige till "västvärlden" ifråga

om utrikes- och säkerhetspolitik. I varje fall menar han att passusen i brevet ger utrymme för olika slutsatser.

Det är på något sätt ombytta roller. Bildt låter som ett eko av Palme och Schori låter som en eftersägare till Jarl Hjalmarson.

Jag kom i flera år att arbeta nära tillsammans med Sven Wedén och har därmed rimligen större förmåga än någon av de två herrarna att bedöma hur han skulle ha kunnat agera i olika sammanhang.

Och med ganska stor säkerhet tror jag mig då kunna säga att därest brevet blivit offentligt i valrörelsen skulle Sven knappast ha argumenterat så som Bildt gör, alltså att Sverige inte borde räknas till "västvärlden".

Ett starkt indicium för detta ligger för övrigt i det brev jag fick från Wedén den 11 augusti 1973. Utöver det jag tidigare citerat finns där ett stycke där han beskriver litet mer för mig om vad som stod i "det hemliga brevet": "Egentligen var r y s s a r n a inte den springande punkten i rapporten. Denna var i stället följande: En jugoslavisk diplomat hade hört av en tjeckisk källa att tjeckerna i själva verket var mycket tacksamma för att inget officiellt svenskt uttalande gjordes, därför att detta skulle ha ytterligare ökat riskerna för en hård sovjetisk behandling av Tjeckoslovakien. Denna jugoslav, nr 2, hade sagt till en annan jugoslav, nr 3, något i samma stil. Nr 3 hade talat med en svensk diplomat." När Sven på detta sätt redovisade rapporten för mig bytte han alltså själv ut ordet "västvärlden" mot "svenskt", trots att tjeckerna naturligtvis inte skulle ha haft minsta anledning att bland alla världens stater nämna just Sverige speciellt. Men Wedén tyckte väl att det var enklare att i brevet till mig säga "svenskt uttalande" eftersom det ju var det debatten här hemma handlat om. Det visar att Sven Wedén själv inte skulle ha gjort någon stor affär av ordet "västvärlden", som Bildt däremot tillmäter sådan vikt. Wedén skulle knappast, även om det just i det här fallet skulle ha tjänat hans sak, ha lagt upp någon vidlyftig argumentering utifrån att Sverige inte skulle räknas till "västvärlden". För honom, mer än för kanske någon annan ledande svenska politiker i hans generation, var det en hjärtefråga att betona den starka värdegemenskapen och samhörigheten mellan världens demokratier.

Visst bekände sig Sven Wedén på 60-talet till svensk neutralitet, till skillnad mot när han närmast efter invalet i riksdagen 1948 förordade att Sverige skulle gå med i det nybildade Nato (det ville också en del andra liberaler och för övrigt också den blivande socialdemokratiske utrikesministern Krister Wickman). I sitt uttalande den 26 juli 1968 sade han: "En fortsättning på hittillsvarande tystnad från regeringens sida kan leda till missförståndet att den svenska neutralitetspolitikens innebörd förändrats." Men Sven Wedén ville inte att den svenska alliansfriheten också skulle innebära en ideologisk neutralitet. Han kunde godta skäl för att Sverige inte ingick i demokratiernas försvarsallians i vår del av världen. Men han skulle aldrig själv kunna

medverka till att han som liberal eller Sverige som nation inte i alla lägen fick tala klartext om demokrati, frihet och folkens självbestämmande. I unga år var han upprörd över sveket mot Tjeckoslovakien, och tanken att Sverige inte skulle kunna uttala sympati med det sommaren 1968 hotade tjeckiska folket var honom totalt främmande. Hade den tjeckiska ledningen vädjat till Sverige att inte göra något uttalande skulle Sven Wedén rimligen ha respekterat det. Men det som gjorde att han inte tillmätte Erlanders och Nilssons åberopade rapport den minsta betydelse i sammanhanget var att det var ett i sammanhanget så erbarmligt dokument, helt utan relevans för Sverige. Visst kan man koka soppa på en spik, men här fanns ju inte ens en nubb ifråga om substans. Sven såg brevet som en skvallerrapport i fyra led, utan någon egentlig relevans i frågan om tjeckerna till äventyrs skulle avråda från svenska opinionsyttringar. (Sådana förekom ju för övrigt i både media och från Wedén själv, utan att någon från Tjeckoslovakien haft minsta invändning.) Till 110 procent var tilltaget att dra in ambassadör Rössels rapport i dispyten om Sverige skulle göra ett solidaritetsyttrande för Tjeckoslovakien eller inte ett led i Tage Erlanders försök att vinna sitt sista val. Det var så uppenbart för Wedén - liksom det borde vara för varje sansad bedömare - att hade det inte varit valrörelse skulle den svenska regeringen inte ett ögonblick komma på tanken att en så perifer och i sammanhanget ovidkommande rapport som den ambassadör Rössel sänt skulle påverka det svenska agerandet ifråga om Tjeckoslovakien. Sverige hade ju en egen ambassad i Prag; det vore väl den man skulle använda sig av om man på minsta sätt misstänkte att Tjeckoslovakien av någon anledning ville avråda från solidaritetsyttringar från omvärlden. Det räcker att göra tankeexperimentet att det sovjetiska anfallet mot Tjeckoslovakien kommit ett år när det inte var val i Sverige. Sven Wedén skulle med samma starka personliga engagemang ha kunnat föreslå ett svenskt uttalande även då, eftersom han alltså så genuint upprördes av hoten mot Tjeckoslovakien, samma folk som tidigare drabbats av München 1938 och Pragkuppen 1948. Det hade även i ett sådant läge kunnat föras en debatt mellan Wedén och Erlander om detta, men att regeringen ett icke valår skulle underlåta att nyttja vanliga UD-kontakter och i stället iscensätta ett TV-spektakel av Torsten Nilssons slag vore mindre sannolikt. Omvärlden skulle ju då undra om den svenske utrikesministern drabbats av delirium eller hjärnblödning. Nu tog man nog lätt på saken eftersom olika länders ambassader i Stockholm kunde rapportera hem att det hela bara var ett hysteriskt inslag i en valrörelse, där den tidigare partisekreteraren Torsten Nilsson gjorde ett fräckt försök att misskreditera den man som vid en socialdemokratisk valförlust sannolikt skulle bli ny svensk statsminister.

Tage Erlanders memoarer, där han alltså ännu flera år efteråt ser frågan om Tjeckoslovakien uteslutande ur ett inrikes valperspektiv, illustrerar det som stod klart redan under valrörelsen. Tage Erlander hade förlorat stort i valet 1966. Det här var hans sista chans till återhämtning av partiet under hans ledning. I detta läge fick ändamålen helga medlen.

Att använda hemligstämpeln som metod i detta politiska spel var nog inte särskilt främmande för honom. Att vilseleda allmänheten genom att använda hemligstämpel hade Erlander redan med framgång prövat i Hjalmarsonaffären - men för allmänheten skulle detta inte uppdagas förrän många år efter hans död.

AGDA RÖSSEL - OCKSÅ DRABBAD

En som oförskyllt också drabbades av Erlanders och Torsten Nilssons sätt att nyttja brevet 1968 var dess avsändare, ambassadör Agda Rössel. Hon hade naturligtvis, när hon gjorde sin rutinrapportering, ingen tanke på att detta brev skulle komma att användas i ett helt ovidkommande partipolitiskt sammanhang.

Carl Bildt har i en senare uppsats (i "Brobyggare. En vänbok till Nils André" 1997) gått in på detta. Han upprepar där att den återopade uppgiften i ambassadörens rapport saknar varje värde för det syfte i vilket den utnyttjades. "Det bör tillfogas att ambassadör Rössel såvitt framgår av aktmaterialet är helt fri från ansvar för det sätt på vilket regeringen utnyttjade hennes rapport. Hon tillfrågades icke innan regeringen sände en kopia till Sven Wedén och ställde till en presskonferens om saken. Denna underlåtenhet att höra hennes mening är anmärkningsvärd också av ett annat skäl. Ambassadör Rössel hade nämligen inledningsvis i sin rapport gjort en uttrycklig reservation för tillförlitligheten i de uppgifter som hon fått i det jugoslaviska utrikesdepartementet. Ingen av hennes samtalsparter hade själv varit med vid Titos samtal i Prag. De hade påpekat att uppteckningarna från Titos samtal inte var färdiga och att vissa kompletteringar och korrigeringar kunde behöva göras. Trots denna kraftiga markering i hennes rapport - eller kanske just därför - fick hon inte tillfälle att ge synpunkter på hur regeringen tänkte utnyttja en av de uppenbarligen inte helt säkra uppgifter som hon fått om vad tjeckerna sagt till Tito."

EN MÄNNISKA FORMAS

Sven Wedén fyllde 25 år 1938 när de stora demokratierna i Europa genom München förrådde Tjeckoslovakien och överlämnade landet till Hitler. För en ung människa med känsligt sinne, moralisk lyftning och stark tro på att människors handlingar måste styras av samvetet kan starka ungdomsupplevelser få avgörande betydelse för hela hennes framtida liv. Sven Wedén tillbringade en stor del av sin ungdomstid på sanatorium. Hans ena lunga opererades bort och även den andra var skadad och ofta infekterad. Det var sjukdom som också skulle avbryta hans partiledargärning, och antalet gånger han varit inlagd för vård av sin återstående lunga var osannolikt stort. Sven var född 1913 i en företagarfamilj i verkstadsstaden Eskilstuna. Det var tidigt klart att han skulle överta ledningen av företaget, som tillverkade tänger. Någon akademisk utbildning kunde han inte få, det satte både sjukdomen och den förutbestämda yrkesinriktningen hinder för. I stället gick han igenom maskinfackskola. De långa sjukdomsperioderna använde han till att läsa. Det blev engelsk politik han främst kom att intressera sig för. Det är omöjligt att förstå Sven Wedéns politiska profil om man inte ser de impulser han hämtade från brittisk politik, inklusive hans förord

för majoritetsvalssystem. Han kunde nog mer om brittiska politiker än någon annan svensk politiker i sin generation. Han kunde ge riksdagens utredningstjänst besynnerliga frågor om släktförhållanden mellan namngivna svenskar och olika brittiska märkesmän. Sven blev uppmärksam ung riksdagsman efter folkpartiets segerval 1948. Men han blev, med Gunnar Heléns ord, "tidigt gammal, trött och böjd, även till det yttre lik den politiske idolen Churchill." Sven var riksdagsman till 1973, FPU-ordförande 1950-52, partiets AU-ordförande 1956-62, vice partiledare från 1962 och partiledare 1967-69. Redan i mitten av 40-talet drev han tanken på de anställdas andel i företagets vinster, något som sedan blev en viktig fråga för FPU under hans ordförandetid. Han blev bostadsexpert, han drev stora sociala frågor, inte minst pensionsfrågan. I den bok "Sagt och skrivet av Sven Wedén" som gavs ut till hans 50-årsdag 1963 fanns fyra avsnitt: Liberalism-socialism, ekonomi och socialpolitik, utrikes- och försvarspolitik, bostadspolitik.

Svens upplevelser av det sena 30-talet och krigsåren hade för alltid givit honom ett brinnande intresse för säkerhetspolitik, alltså försvar och utrikespolitik. Demokrati och frihet var det viktiga; man fick under inga omständigheter acceptera att demokratierna skulle glömma historien och än en gång stå för svagt rustade mot aggressiva diktaturer.

När han 1969 lämnat partiledarskapet var han ledamot i 1970 års försvarsutredning. Inför 1972 års försvarsbeslut drev han tanken på en omstrukturering av den svenska armén så att kvaliteten ökade och numerären skars ned. Han fick genom detta mäktiga krafter i försvarsbyråkratin emot sig.

Allmänheten trodde nog att Wedén var ganska opersonlig och okänslig, och han verkade som partiledare ett i läge då högljudda grupper utmålade företagare som utsugare och närmast folkfiender. I verkligheten var Sven en av de mest ömhjärtade och medkännande människor jag lärt känna.

EN BOK SOM ALDRIG GAVS UT

Efter valet 1960 kände sig Sven Wedén trött och menade att han inte borde överväga att i en framtid stå till förfogande som efterträdare till Bertil Ohlin.

Han ville trappa ned sitt politiska engagemang, vilket också skulle ge tillfälle att åter ägna mer tid åt sina beundrade brittiska gestalter. Det han skrev under några veckor gav han rubriken "Churchills sömnlösa natt". Alla som läst Churchills böcker om andra världskriget känner raderna där Churchill berättar att han inte ens under krigets mörkaste perioder hade besvär med sin sömn. "Jag sov djupt och vaknade utvilad och hade inga andra känslor än aptit på att ta itu med allt som morgonens rapporter kunde föra med sig, vad det än månne vara. Men nu, denna natt efter den 20 februari 1938 - och endast vid detta tillfälle - svek mig sömnen. Från midnatt till gryningen låg jag i min bädd

uppfylld av sorg och fruktan."

Vad som hänt var att den unge utrikesministern, Anthony Eden, avgått efter en längre konflikt med premiärminister Neville Chamberlain. Det gällde om regeringen skulle göra eftergifter för Italiens diktator Mussolini eller inte.

Edens avgång innebar att eftergiftspolitikerna segrat, och bara några månader senare kulminerade den i uppgörelsen i München där Tjeckoslovakien överlämnades till Hitlers godtycke.

Wedéns manuskript omfattar 79 sidor. Det är svårt att i dag läsa dem utan att göra jämförelser mellan Eden och Wedén, mellan 1938 och valrörelsen 1968.

De 79 sidorna handlar formellt inte om Tjeckoslovakien, eftersom Edens avgång ju ägde rum ett par månader före München. Men Wedéns budskap är solklart. Sveket mot Tjeckoslovakien var den logiska följden av att det var Chamberlains politik, inte Edens, som gick segrande ur konflikten inom regeringen. En del formuleringar hos Wedén är mästertliga, han känner verkligen för ämnet och sina gestalter. Som motto har Wedén att "nedrustning leder ej till fred, fred leder till nedrustning".

Edens linje tolkas av Wedén i fyra punkter. Inget tillmötesgående mot Mussolini. Det var en huvudsak att knyta USA närmare till ett gemensamt uppträdande mot diktatorerna. Storbritanniens upprustning borde påskyndas. Allvarliga diskussioner med Tyskland kunde inte föras till resultat på Frankrikes bekostnad eller i former som rubbade den amerikanska regeringens förtroende. De kunde inte heller föras med framgång förrän en påskyndad brittisk upprustning givit effekt.

Det är helt uppenbart att Wedén skrev något han ville ha publicerat. Avsikten var inte i första hand att ge kunskap om ett historiskt skeende som sådant, utan att ge denna kunskap som underlag för ställningstaganden i nutid och framtid.

"Detta är en amatörmässig lång uppsats. Den har väsentligen tillkommit som en avkopplingssysselsättning efter en valrörelse. Den bygger på några skrifter av betydelse för ämnet men inte på några egentliga källstudier", skriver han i förordet.

Han redovisar ett dussin biografier, memoarer och andra arbeten han använt som underlag. "Underhusets protokoll har använts som underlag för den avslutande delen av den följande berättelsen. De väldiga luntorna av diplomatiska aktsamlingar har däremot fyllt mig med sådan respekt, att jag endast i undantagsfall konsulterat dem." "Min avsikt har emellertid inte kunnat vara att ge ett bidrag till en historik av ett mycket betydelsefullt skede i världspolitik. Syftet är av annat slag. För politiskt intresserade personer, även i vårt land, innehåller nämligen

detta skede ett budskap, som kan förnimmas tydligt också av den som inte är i besittning av vetenskapsmannens förmåga att kritiskt granska detaljerna.

Den kortaste sammanfattningen av detta budskap gav Winston Churchill, då han på president Roosevelts fråga vad det andra världskriget egentligen borde kallas, svarade: 'Det onödiga kriget.'

Under trettioalet bidrog avskyn för krig, en ädel pacifism, inom den demokratiska världen och framför allt inom de demokratiska stormakterna på ett tragiskt och paradoxalt sätt kraftigt till att framkalla den katastrof pacifisterna mer än några andra ville undvika."

"Paralleller är alltid farliga och i dag innebär den militära styrkan, att öst och väst har medel att ömsesidigt helt förinta varandra. Men om bara öst hade dessa medel skulle demokratin, som vi känner och bekänner den, snabbt förintas." Wedén menade att den läxan kunde innehålla också "någon lärdom för ett litet, från politiska och militära allianser fristående land som vårt".

Wedén hade alltså skrivit en bok för att sprida ett budskap, men så ändrade han sig. Han ville inte publicera sitt arbete. I sin dödsruna över Wedén i Göteborgs-Posten (2 april 1997) skrev Gunnar Helén:

"Omsorgen om demokratins livskraft och dess försvarsduglighet mot den slappa bekvämligheten och medlöparandan var och förblev Sven Wedéns hjärteangelägenhet. Rollen som väckarklocka i Churchills anda var helt äkta. Erik Lönnroth och jag försökte förgäves få honom att ge ut den bok han skrev om Eden, münchenandan och förspelet till andra världskriget. Den skulle säkerligen ha stått sig även för fackmäns hårda granskning. Men Sven Wedén hade en överdriven respekt för det akademiska liv, som han genom sjukdomen gick miste om."

Jag bad 1978 ett par av landets främsta historiker med inriktning på säkerhetspolitik att läsa manuskriptet och avge omdömen, professor Wilhelm Carlgren och dåvarande docenten Krister Wahlbäck. De svarade att de var ense om att det var ett välskrivet arbete med ett fast och energiskt grepp om ämnet. Wedéns resonemang var "genomgående väl avvägda, och hans bedömningar av Chamberlain är nyanserade, även om han givetvis inte döljer sin sympati för Edens politik".

"Sammanfattningsvis anser vi att Wedéns studie är en imponerande prestation av en hårt upptagen politiker, och vi undrar om det finns någon annan partiledare i modern politik - om vi bortser från dem som varit yrkesforskare - som varit i stånd att skriva ett arbete med sådana kvaliteter." För egen del skulle jag gärna se att boken gavs ut, eftersom den utöver utöver det budskap Sven själv lade in i den också har ett uppenbart värde som vittnesbörd om han en egen person och stil, hans noggrannhet med fakta, hans patos för frihet och demokrati. Den som på detta sätt skrivit om uppkomsten av den münchenanda som ledde Tjeckoslovakiens krossande 1938 kunde inte gärna uppleva de

sovjetiska övergreppen 30 år senare utan att gripas av samma starka medkänsla med det drabbade folket. Men eftersom manuskriptet var känt bara i en mycket liten krets kunde inte allmänhet och politiska bedömare 1968 - inte heller Erlander och Torsten Nilsson - veta om hur de sovjetiska hoten och sedan invasionen i Tjeckoslovakien för Sven Wedén upplevdes som en upprepning av just de händelser som i hans unga år mer än annat väckt hans frihetsengagemang.

Mitt intryck är, att Sven skrev sitt arbete om eftergiftspolitikens tillkomst i ett läge när han bestämt sig för att inte stå till förfogande som ny partiledare. Men när han insåg att trycket på honom nog ändå kunde bli så stort att han inte kom undan uppdraget, ville han inte längre publicera en genom ämnet och engagemanget så självutlämnande bok. Det kan tolkas som en blyghet han i så fall hade gemensam med både Staaft och Ohlin, som båda var rädda att röja känslor och det som kunde vara personligt.

HEMLIGSTÄMPEL SOM METOD ATT VILSELEDA MEDBORGARNA

Det som gjorde Tage Erlanders och Torsten Nilssons agerande mot Sven Wedén så motbjudande var alltså metoden att använda ett hemligstämplat dokument som huvudinstrument i strävandet att politiskt döda en motståndare.

Det diskussionen formellt gällde, om Sverige borde tåga om de sovjetiska påtryckningarna mot Tjeckoslovakien eller om man i stället borde uttala sin solidaritet med det hotade folket, är däremot inte sakligt och principiellt någon särskilt svår eller komplicerad fråga. Den kan hanteras som alla andra sakfrågor, som bils katt, brobyggen, handikappstöd, JAS-flygplan, semesterlag, älgjakt, abortregler, tronföljdsbestämmelser eller tusen och en andra avgöranden. Ställer man olika lösningar mot varandra är det bara att ange fördelar och nackdelar med respektive förslag. Att olika partier och aktörer kan komma till olika slutsats kan antingen bero på att de uppfattar verkligheten på olika sätt, eller också att de värderar olika faktorer på olika sätt. Någon kan anse att individuell valfrihet är något starkt eftersträvänsvärt, medan andra tvärtom menar att det ligger ett egenvärde i att stat och kommuner söker stöpa medborgarna i så lika formar som möjligt.

Att Sven Wedén, med sitt starka engagemang för internationell samverkan mellan demokratier och sin närmast totala misstro mot allt vad diktaturer hette, kände för att Sverige borde uttala sympati för tjeckernas självbestämmanderätt kan väl inte förvåna någon. Att svenska regeringar däremot inte velat kritisera närbelägna diktaturer finns det genom åren otaliga exempel på genom uppträdandet mot Hitlertyskland och Sovjetunionen. Utifrån detta var debatten 1968 nästan självklart enkel i sakfrågan.

Hade det bara gällt att ange argument för och emot olika lösningar hade Sven Wedén inte haft några svårigheter att driva sin linje, för att sedan

låta väljarna avgöra.

Men vad kan en politiker göra om regeringen hävdar att det finns ett mycket starkt argument mot honom men att medborgarna till följd av en hemligstämpel - som regeringen själv beslutar om den ska finnas eller hävas! - inte kan få veta vilket argumentet är. Den enskilde väljaren kunde bara gissa. Skulle ryssarna anfälla Gotland om Sverige uttalade sig, skulle de deportera 10.000 balter eller vilka andra vidrigheter kunde Kreml ha hotat med?

Sanningen var ju så fräck att väljare i gemen inte kunde ana hur enkelt det var, nämligen ren och skär valpropaganda. Dokumentet mot Wedén måste vara hemligt, för annars skulle alla se att det var tämligen ointressant och ovidkommande som bevis i den fråga som diskuteras i sak.

Med närmast total säkerhet kan sägas att det som skedde 1968 inte skulle ha kunnat upprepas 20-30 år senare. Ett så meningslöst dokument som dessutom av regeringen distribuerats till en lång rad personer som antogs kunna nyttja det i partiets valarbete skulle i dagens mediamiljö knappast ha kunna förbli hemligt. Media skulle i dag enkelt ha fått tag i dokumentet, och helt eller delvis skulle det ha dykt upp i tidningar, radio och TV. Under senare år har långt mer sekretessvärda dokument än detta hamnat i spalter och TV-rutor.

Att just socialdemokratin använder hemligstämpeln i aktioner mot andra partier är extra trist eftersom partiet från början tvärtom var motståndare till hemlighetsmakeri, inte minst i utrikespolitiken, och ville begränsa det så mycket som möjligt.

Herbert Tingsten tar i sin bok om svensk utrikesdebatt mellan världskrigen upp frågan om hur man i Sverige och andra folkstyrda stater verkat för en "utrikespolitikens demokratisering". Han skriver: "Dels har man krävt en större offentlighet i utrikesärendenas handläggning, dels ett starkare och mera fast reglerat inflytande från representationens sida gentemot regeringen. Men bakom dessa krav ligger tydligen tanken, att utrikesfrågor bör bli föremål för diskussion och opinionsbildning på bredast möjliga bas. Den reform av de konstitutionella bestämmelserna rörande handläggning av utrikesfrågor, som genomfördes i Sverige 1921, uppbars ytterst av denna tanke."

Det säger sig självt att diskussion och opinionsbildning på bredast möjliga bas inte kan äga rum kring dokument och sakförhållanden som undanhålls medborgarna genom hemligstämpel. Och ska riksdagen få ett större inflytande över utrikesfrågor kan det knappast förenas med att regeringen inleder grundlösa kampanjer om utrikesfrågor mot framträdande ledamöter av samma riksdag.

Visst finns det en offentlighetsprincip i Sverige, och vi berömmar oss

av att den är mer långtgående än i de flesta andra länder. De handlingar som inte är hemligstämplade ska kunna läsas av alla som vill. Att byråkratin, inte minst den kommunala, ogillar detta ser vi inte sällan exempel på, men på sin höjd leder det till en JO-anmärkning. Jag har alltid tyckt att dessa offentlighetens marodörer i avskräckande syfte borde spärras in bakom lås och bom. Kommunala bolag är till stor del tillkomna för att stoppa medborgarnas insyn i kommunal verksamhet (plus att främja vidlyftig krogrepresentation).

Om grundregeln i Sverige är att medborgarna ska kunna granska överheten och att handlingarna därför måste vara offentliga, tycks det som om lagstiftare och byråkrater varit desto mer angelägna att på vissa områden kunna hemligstämpla längre och hårdare än i många andra länder. Mitt mycket bestämda intryck är att syftet med hemligstämplandet är att dölja maktövergrepp mot enskilda personer. Statens företrädare ljög inför Europadomstolen för att dölja Säpos övergrepp mot Torsten Leander. Säkerhetspolisens aktioner mot Torgny Segerstedt har hemlighållits ändå till nu, trots att den nazistregim Segerstedt så ofta brännmärkte föll 1945. Jämför det med Tyskland självt där man redan kort tid efter det kommunistiska DDR:s likvidering gav medborgarna full rätt att gå in i Stasi-arkiven, så att den enskilde kunde se vilka av grannarna som varit angivare mot honom eller henne.

Leif Leifland kan i sin bok om "Frostens år" mellan Sverige och USA under Vietnamkriget återge amerikanska dokument som visar vad svenska diplomater sade till amerikanerna dessa år. Men han är förhindrad att använda de svenska källor som visar hur samtalen uppfattades inom UD.

Rättsskandalerna som uppmärksammades i Sverige i början av 50-talet visade hur rättsmaskineriets högsta instanser tillsammans med hov och kanslihus gjorde vad som helst för att dölja sanningen för folket. Att så pass mycket ändå kom fram hade vi några enskilda personers orädda kamp mot överheten att tacka för, främst Vilhelm Moberg, Armas Sastamoinen och Waldemar Svensson i Ljungskile. I dagens Sverige, med en oerhört mycket mer omfattande offentlig förvaltning, skulle personer med deras hållning, kraft och integritet behövas ännu mer än då. Men bristen på civilturage tycks i stället bara öka i takt med att fler och fler blivit beroende av beslut uppifrån.

En bidragande faktor är att - delvis nog till följd av det kraftiga fackliga inflytandet - nästan all svensk lagstiftning och rättspraxis inriktas mot sådan brottslighet som utövas på människors fritid. Grundprincipen tycks vara att nästan allt som görs i jobbet ska anses fredat från ansvar. Detta i synnerhet för dem som kommit upp sig i bit i hierarkin. Det är knappast en tillfällighet att ingen av de generaler som bluffat grovt i försvarsplaneringen någonsin ställts till rättsligt ansvar för misshushållning med många miljarder, medan rättegång kan hållas mot en värnpliktig som tog ett par smörklickar för mycket i matsalen. I "Jag

var för snäll" har jag redovisat ett antal egna exempel på vad en riksdagsman kan råka ut för när myndigheter söker förhindra insyn i verksamhet av olika slag. Jag tycker att ett mönster blir allt tydligare. Den svenska byråkratin fick sina grundläggande värderingar under århundraden då all makt ansågs tillhöra kungahuset och en mycket liten klick i dess omgivning. Medborgarnas enda uppgifter ansågs vara att betala skatt och lyda kyrklig och profan överhet. När Sverige, genom folkrörelser ute i landet, så småningom demokratiserades stod stora delar av byråkratskrået och universiteten - starka växthus för gammal antidemokratism, efterhand också för nazism och kommunism - på motståndarsidan.

Demokratin fick innehåll genom en folklig moralbildning som utgick just ur folkrörelserna. Men myndigheterna nåddes knappast av denna moralbildning utan behöll i stor utsträckning tankegångar och beteenden från fördemokratisk tid. Den grundläggande idén kan nog enklast sammanfattas som att vanligt folk alltid har fel och att myndighetspersoner alltid har rätt.

Att maktmissbruk förekommer bland myndigheter är tydligen inbyggt i systemet, en följd av att makt korrumpierar. Det tycks gälla i alla stater och alla tider. Men om maktmissbruk också finns i regeringen, alltså det organ som direkt ska utgå ur det folkvalda parlamentet, var ska då hopp om räddning sökas?

Jag är alltså inte längre förvånad över maktövergrepp. Men för alla som tror på demokrati måste det ändå vara ännu mer plågsamt att finna maktmissbruk i regeringskansliet än i myndigheter.

HJALMARSON-AFFÄREN 1959

Metoden att använda hemligstämpeln som skydd för regeringens kampanj för att misstänkliggöra Sven Wedén kan te sig främmande och motbjudande för svenskt politiskt liv. Men för de ledande i kanslihuset, där och ett samma parti 1968 hade suttit vid makten i 36 år, var metoden att agera mot andra under skydd av hemligstämpel något man vant sig vid redan i andra sammanhang.

Hjalmarson-affären 1959 är ett utmärkt exempel. Tage Erlander och utrikesminister Östen Undén gick till häftiga angrepp mot högerledaren Jarl Hjalmarson och förbjöd honom att av sitt parti utses till svensk FN-delegat. Aktionen ägde rum strax efter det att den kommunistiske förtryckaren Nikita Chrustjev lämnat återbud för ett besök i Sverige med hänvisning till kritik mot besöket från olika grupper och enskilda i Sverige, och alla insåg att Hjalmarson var en av utpekade. Men att pricka Hjalmarson för detta kunde se ut som undfallenhet mot Sovjet. Som motivering till att Hjalmarson plötsligt förklarades omöjlig som FN-delegat anfördes i stället förslag han flera år tidigare fört fram ifråga om förberedelser för visst militärpolitiskt samarbete med andra demokratier.

Den kampanjen hade naturligtvis varit helt omöjlig om medborgarna känt till att regeringen själv, med Erlander i spetsen, drev ett hemligt samarbete med Nato-länder i syfte att Sverige snarast möjligt - efter ett anfall mot vårt land från Sovjet - skulle kunna delta i ett samordnat försvar.

I och för sig är det inget konstigt i sak med sådana förberedelser i fred. Alla som lärt det minsta av små staters erfarenhet av europeiska krig under 1900-talet vet att neutralitetspolitik aldrig kan vara mer än partiell. Belgien under första världskriget och detta land tillsammans med Norge, Danmark och Holland under andra världskriget fick erfara att neutraliteten inte utgör något skydd när en stormakt anser sig behöva deras territorier.

Den stat som ingår i en allians kan hävda att det är en politik som gäller i både fred, kris och krig. Men den stat som proklamerar sig neutral vet att detta bara kan gälla innan man blivit anfallen. Man kan inte vara neutral om det egna landet anfalls.

Detta borde var övertydligt för Sverige som ju har Norge som närmaste granne, men det finns inom svensk säkerhetspolitik ofta ett märkligt ointresse för den nation vi delar halvö med. Direkt efter det tyska anfallet den 9 april övergick Norge till att, med sin lagliga regering överflyttad till London, vara allierat med västmakterna. Hemmafronten och den stora norska handelsflottan gjorde stora insatser i kriget mot Hitler. Ett ökande antal norska soldater, flygare och flottister deltog, ofta i helt norskbemannade enheter, på allierad sida på en rad krigsskådeplatser. Ett lands regering har en självklar skyldighet att tänka igenom och planera för alla tänkbara hot mot landet, inklusive krig. För ett land som valt en partiell säkerhetspolitisk lösning i form av neutralitetspolitik är det helt nödvändigt att planera också för den alternativa politik som krävs för ett så lyckosamt försvar som möjligt, om man trots att blir anfallen.

Tage Erlander och Olof Palme ska hedras, inte kritiseras, för att de förberedde samverkan västerut i händelse av krig. Det klandervärda var inte samverkan men väl det hyckleri som omgav den. Palme fällde yttranden av innebörden att en neutral stat inte kan planera för andra alternativ. Det betydde att han, liksom tidigare Erlander, grovt vilseledde svenska folket om vad som faktiskt gjordes.

I en demokrati har bara den makt legitimitet som utgår ur folket. Det blir då extra märkligt om rikets ledning vidtar åtgärder i syfte öka skyddet för detta folk utan att folket självt informeras.

Hjalmarson-affären, som är alltför välkänd för att jag ska behöva behandla den mer i detalj i detta sammanhang, framstår i efterhand som ett stort hyckleri. Erlanders angrepp på Hjalmarson för att denne önskade samverkan med västmakterna i händelse av krig skulle ha varit helt omöjligt att genomföra, om medborgarna inte hållits i okunskap

om vilket samarbete med väst som Erlander själv varit med om att planera.

Först genom redovisning 1994 från den av landshövding Gösta Gunnarsson ledda neutralitetspolitikkommisionen gavs en öppen information om formerna för denna svenska samverkan västerut. Erlander sade i angreppen på Hjalmarson att denne vid upprepade tillfällen brutit mot Sveriges avståndstagande från "varje form av förberedelse för militär samverkan med andra stater". Allmänheten fick då inte veta att regeringen och svenska myndigheter förberett betydligt mer omfattande förberedelser än dem man lade Hjalmarson till last. Kommissionen konstaterar att statsministern "gav en medvetet felaktig bild av vad som faktiskt förekommit". I sin avhandling "Kan vi lita på politikerna?" belyser Björn von Sydow de motiv som fanns inom regeringskretsen för att på olika sätt söka misstänkliggöra Hjalmarson.
GEIJER-AFFÄREN 1977

Ett annat exempel på hur statsministern, i det fallet Olof Palme, baserar sina uttalanden på vissheten att hemligstämpeln döljer det verkliga förhållandet är den s k Geijeraffären 1977. Dagens Nyheter skrev om justitieministerns fleråriga kontakter med en prostituerad. Hon fanns i kretsar med narkotika och ekonomisk brottslighet, dessutom fanns i kundkretsen en trolig östagent.

Rikspolischefen, Carl Persson, tyckte att det hela var så allvarligt att han redovisade förhållandena i ett PM till statsministern. När DN avslöjat en del skrev Palme, biträdd i skrivandet om Geijers informationssekreterare Ebbe Carlsson, en artikel där han förnekade att Geijers namn fanns med i sammanhanget. Olof Palme försäkrade indignerad att DN:s uppgifter var helt fel. Tidningen tog tillbaka allt och betalade en rejäl summa pengar som ett slags skadestånd, pengar som Geijer lät använda till en fond för att utbilda journalister i bättre etik (med Ebbe Carlsson som ordförande i fonden).

Men efteråt har framkommit att DN:s uppgifter var riktiga och att Palme ljög svenska folket rakt i ansiktet. Fonden borde kanske i stället nyttjas för att undervisa regeringschefer om att demokratin i längden knappast kan bära att folket vilseleds av sina högsta förtroendemän.
IB, ÖB, SÄPO, SAPO - HEMLIGHETERNAS HEMLIGHETER

Alldeles nyligen kom uppgifter som berör senare årtiondens kanske mest omfattande skumraskagerande i skydd av hemligstämplar. Regeringen släppte förhörprotokoll vis visar att 22000 socialdemokratiska "arbetsplatsombud" användes av militära IB för att bedriva olaglig politisk åsiktsregistrering. Den bild jag tycker börja växa fram ser ut ungefär så här, däremot har jag ingen uppfattning om verksamhetens totala omfattning. Försvarsminister Björn von Sydow, som själv doktorerat i statskunskap, tycks inse att det för demokratin skull är nödvändigt att forskningen får ta fram sanningen om "sapo", alltså socialdemokratin hittills i alla sammanhang förnekade egna underrättelseverksamhet. När den socialdemokratiska "sjukhuspionen"

i Göteborg avslöjades 1975 sände justitiedepartementet ned det även senare ökända fixarparet Hans Holmér och Ebbe Carlsson för att sopa undan alla spår. I hast inkallade departementet ett krismöte för att söka lägga ut dimridåer. Men verksamhetens art och omfattning var känd bara i en mycket liten krets, så departementets tjänstemän kom att delvis kalla fel personer. Ett misstag var att kalla rikspolischefen Carl Persson. Departementet - som ändå ska vara ansvarigt för landets polisverksamhet! - utgick från att Säpo var inblandat. Men redan till mötet nästa dag var misstaget rättat. Carl Persson fick inte vara med utan i stället kallades ÖB Stig Synnergren, eftersom det alltså var IB och inte Säpo som var partiets förlängda arm.

Även sedan riksdagen förbjudit åsiktsregistrering, beslöt den socialdemokratiska ledningen att fortsätta med verksamheten. Att göra det i Säpos regi ansågs tydligen vara alltför riskabelt, eftersom rikspolisstyrelsen hade en styrelse med riksdagsledamöter också från andra partier.

I stället doldes verksamheten genom att läggas direkt under ÖB, i det som kom att kallas IB. Den konstruktionen fick som självklar följd att ÖB-posten inte längre kunde besättas utifrån bedömningen av vilken general som sakligt vore mest lämpad att leda svenskt försvar i fred och krig. En person med vanliga hedersbegrepp vore omöjlig på en post där det ingick att dölja kriminell och olaglig verksamhet. Socialdemokraten Stig Synnergren bedömdes skrupelfri nog för uppgiften och snabbefordrades för att kunna bli ny ÖB. Varför just Synnergren valdes visste naturligtvis bara en mycket liten krets.

Frågan är om någon gång tidigare under århundradet en svensk statstjänsteman givits en så extrem maktställning. Genom sin kunskap om partiledningens uppdrag till IB hade ju Synnergren obegränsade påtryckningsmöjligheter, för bara genom några ord kunde han avslöja förhållanden som skulle ha fått landets statsminister på fall.

Det är viktigt att framhålla att regeringen som sådan inte hade något med olagligheterna att göra, och flertalet statsråd hölls sannolikt ovetande om verksamheten. Regeringens maktutövning är reglerad i grundlag, och alla regeringens beslut och åtgärder är enligt lag tillgängliga för granskning från konstitutionsutskottet, som just ska övervaka att regeringen inte bryter svensk lag. Tage Erlander och Olof Palme var naturligtvis starkt medvetna om detta, och de såg därför till att olagligheterna måste hållas inom en liten krets och inte redovisas i regeringsprotokoll. Det hela bedrevs alltså utanför allt var lagar, medborgarinsyn, offentliga kontrollorgan och demokrati heter. De högst upp ansvariga nyttjade, men helt inofficiellt och utanför alla protokollförda beslut, sina maktpositioner i parti och stat för att förmå ÖB - på skattebetalarnas bekostnad - att bedriva åsiktsregistrering i strid mot de principer riksdagen fastställt. Tage Erlander och Olof Palme var naturligtvis de främst ansvariga. Utan deras aktiva medverkan hade det hela nog varit helt omöjligt att genomföra. Till att

leda den dagliga verksamheten utsågs Birger Elmér, en partiman som Palme kände väl sedan sitt arbete vid försvarsstabens underrättelseenhet. Partisekreterarna och försvarsministrarna var sannolikt nyckelfigurer, och Torsten Nilsson och Sven Andersson hade i så fall erfarenhet från båda befattningarna. Sven Aspling och Sten Andersson var partisekreterare mer i närtid. Av någon anledning har också Gunnar Sträng figurerat i sammanhanget. Men visste justitieministrarna - högst ansvariga för laglydnaden i landet - något? LO-ordförandena, med Arne Geijer i tjänst längst tiden, är intressanta i sammanhanget. Ursprunget till det hela säga kunna härledas till aktioner efter Metallkonflikten 1945. Skulle Erlander och Palme kunna hålla allt detta igång utan klarsignal från LO?

Att systematiskt kartlägga vilka som var ledande och drivande måste vara en huvuduppgift om Sverige ska ha en chans att få en genomlysning som kan jämföras med vad som gjorts i motsvarande sammanhang i Norge.

Flertalet huvudagerande är döda, så något straffansvar kommer inte att utkrävas. Men för människors och demokratins skull är det absolut nödvändigt att klarlägga hur personer i landets översta maktskikt - helt vid sidan av lagar och författning - kunde starta och bedriva en omfattande illegal hantering som drabbade enskilda medborgare.

Men det finns också en principiell lärdom av långtgående innebörd. Jag bor i Gävle och har kunnat följa en rad kommunala skandaler med det gemensamma draget att nära 80 års oavbrutet maktinnehav för ett och samma parti lett till ett "inre gäng" som utvecklat beteenden och attityder som knappast vore möjliga i kommuner som då och då har maktskiften.

Hade Sverige, som flertalet andra demokratier, haft ett antal regeringsskiften under de årtionden det är fråga om hade det sannolikt inte varit möjligt att inrätta IB som underrättelseorgan för ett politiskt parti. Vad allt egentligen visar är väl i grunden bara fortsatt giltighet av den gamla iakttagelsen att makt korrumpar.

Motmedlen måste också vara de gamla välkända för alla som vill ha ett öppet samhälle: Moralbildning nerifrån och inte uppifrån, respekt för medborgarna, fri debatt i alla sammanhang, demokratisk opinionsbildning, maktskiften och maktspridning, effektiva kontrollorgan, återhållsamhet ifråga om myndigheters antal och storlek, minimering av hemlighetsmakeri.

KÄLLOR (ett urval)

Brev från Sven Wedén till Hans Lindblad 11 augusti 1973
Brev från Krister Wahlbäck till Hans Lindblad 31 maj 1978
Brev från Bertil Ohlin till Hans Lindblad 31 augusti 1978

Sven Wedén, (opublicerat manus) "Churchills sömnlösa natt" (1960).

Lennart Rohdin, interpellation 26 april 1994 till statsministern ang den s k Wedén-affären. Riksdagens protokoll 2 juni 1994, interpellationsdebatt om den s k Wedén-affären.

Hans Lindblad, "Tjeckoslovakien och valet 68" i Upsala Nya Tidning 14 augusti 1978 (samma artikel även i andra tidningar).

Pierre Schori, TT-intervju 3 juni 1994.

Ledarkommentarer 3 juni 1994 i Dagens Nyheter, Svenska Dagbladet, Gefle Dagblad, Eskilstuna-Kuriren, Nerikes Allehanda, Falu-Kuriren, 4 juli i Upsala Nya Tidning.

Carl Bildt, "Sveriges regering och Sovjetunionens invasion av Tjeckoslovakien 1968", i "Brobyggare. En vänbok till Nils André" (1997).

Tage Erlander, "1960-talet. Samtal med Arvid Lagercrantz" (1982).

Sven-Erik Larsson, "Bertil Ohlin" (1998).

Hans Lindblad, "Jag var för snäll" (1994).

Torsten Nilsson, "Människor och händelser i Europa" (1978) och "Utanför protokollet" (1987).

Kenth Olsson, "Affärernas Sverige - efterkrigstidens politiska skandaler" (1993).

Björn von Sydow, "Kan vi lita politikerna? Offentlig och intern politik inom socialdemokraternas ledning 1955-60" (1978).

Herbert Tingsten, "Svensk utrikesdebatt mellan världskrigen" (1944, 1964).

Sven Wedén, "Synpunkter på samhällsåskådningar och partier" (1963).

"Sagt och skrivet av Sven Wedén" (1963).
